

Долгополов О. С.

УДК: 342.98 : 341.2

*прокурор Ленінського району м. Запоріжжя,
радник юстиції*

Кабанова І. Є.

*студентка Національної юридичної академії
України імені Ярослава Мудрого*

ЧИ ПОТРІБНА КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ?

Після проголошення незалежності Україна почала розбудовуватися на базі нових демократичних принципів, з урахуванням процесів європейської інтеграції. Дані перетворення відбуваються майже у всіх сферах державного та суспільного життя, в тому числі й у правовій. Останніми роками проведена величезна робота з реформування вітчизняного законодавства відповідно до міжнародно-правових стандартів, прийнято цілу низку нових кодифікованих актів, серед яких визначне місце посідає Кримінальний кодекс України. В даному акті знайшли відображення такі концептуальні положення: єдність фактичної та юридичної підстави кримінальної відповідальності, презумпція невинуватості, неможливість застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією тощо. Необхідність закріплення цих основ ні у кого не викликала сумнівів. Але під час роботи над проектом КК було запропоновано ввести до нього ще деякі зовсім нові та незвичні для української правової традиції положення, в тому числі щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб. Дана пропозиція не була підтримана, і суб'єктом відповідальності зараз залишається тільки особа фізична. Однак, не дивлячись на критику багатьма вченими інституту кримінальної відповідальності саме юридичних осіб, проблема її застосування в Україні є на сьогодні дуже актуальною.

Це обумовлено зокрема тим, що:

1. В сучасних умовах глобалізації економічних процесів роль корпорацій (юридичних осіб) стрімко зростає. Вони контролюють значну частку як внутрішніх, так і міжнародних ринків і, користуючись своїм привілейованим положенням, досить часто допускають зловживання ним. Це, перш за все, виявляється в обмеженні вільної конкуренції, порушенні прав споживачів, забрудненні навколишнього середовища, недотриманні вимог безпеки праці та безпеки на транспорті. При цьому дані порушення набувають такого масштабу та завдають таких збитків, що застосування інших, ніж кримінально-правова, видів юридичної відповідальності не завжди є ефективним.

2. У світі вище викладених проблем міжнародне співтовариство об'єднує свої зусилля з метою боротьби із правопорушеннями корпорацій. Зокрема питання з цього приводу обговорювалися на Бухарестському конгресі з кримінального права ще в 1929 році, пізніше - в Римі (1953) та в Афінах (1957). Положення щодо можливості застосування кримінальної відповідальності до юридичних осіб містяться в низці міжнародно-правових актів, в рекомендаціях Європейського комітету з проблем кримінального права та Комітету Міністрів Ради Європи.

3. Вже досить багато країн як загального, так і континентального права почали застосовувати кримінальну відповідальність до корпорацій. Це, наприклад, США, Великобританія, Франція, Австралія, Данія, Нідерланди.

4. Україна на сьогодні є членом ООН та Ради Європи, а також вживає заходів щодо набуття членства в Європейському Союзі, а отже бере участь у розробці та підписанні міжнародно-правових актів, в яких передбачена кримінальна відповідальність корпорацій. Це зокрема:

- ◆ Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 р.;
- ◆ Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р.;
- ◆ Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії 2000 р.;
- ◆ Конвенція про кіберзлочинність 2001 р.;
- ◆ Конвенція про корупцію у контексті кримінального права 1999 р.

Тому закономірним є те, що проблемі кримінальної відповідальності юридичних осіб присвячено досить багато досліджень як українських, так і російських вчених, серед яких можна виділити прихильників та противників цього інституту. До першої групи науковців належать зокрема професори І. М. Данышин, В. М. Смітєнко, Б. В. Волженкін, до другої - М. І. Бажанов, В. Я. Ташій, Г. І. Богущ. Тому варто розглянути аргументи, що наводяться як на користь, так і проти застосування кримінальної відповідальності до юридичних осіб.

Противники наполягають на тому, що:

1. Введення інституту кримінальної відповідальності корпорацій суперечить основам кримінального права - принципу особистої та винної відповідальності;

2. Норми кримінального права є крайнім засобом впливу, і тому повинні застосовуватися дуже обережно. Існуючих видів юридичної відповідальності для

корпорацій та встановлених ними санкцій досить для боротьби із правопорушеннями юридичних осіб. А причиною їхньої неефективності є не недостатність та м'якість, а незадовільна правозастосовча практика;

3. Застосування кримінальної відповідальності до корпорацій не відповідає жодній меті покарання;

4. При застосуванні кримінальних санкцій до юридичних осіб будуть страждати безвинні фізичні особи;

5. Жодна міжнародна угода з цього питання, підписана Україною, не передбачає обов'язку введення даного інституту. Усі норми в цій галузі мають лише рекомендаційний характер.

Прибічники ж приводять у відповідь наступні контраргументи:

1. Масові випадки порушення закону корпораціями та величезні негативні наслідки їхніх протиправних діянь вимагають застосування до них саме кримінально-правових санкцій;

2. Існує певний зв'язок між кримінальним та адміністративним, а також цивільним правом, в яких корпорація, що по суті є лише фікцією, визнається суб'єктом права і підлягає юридичній відповідальності за правопорушення;

3. Досить часто неможливо встановити винну фізичну особу при скоєнні правопорушення корпорацією або, навпаки, відповідальність за діяння, вчинене юридичною особою, несе невинувата фізична;

4. Україною підписано цілу низку міжнародно-правових актів, в яких передбачена кримінальна відповідальність юридичних осіб. І хоча ці норми не мають імперативного характеру Україна все ж таки досить зв'язана ними.

5. Країни романо-германської правової сім'ї, до якої тяжіє Україна, мають позитивний досвід у застосуванні кримінальної відповідальності до корпорацій.

Слід зазначити, що деякі вчені бачать так званий "третій шлях" у розв'язанні даної проблеми - це застосування до юридичної особи інших заходів кримінально-правового характеру які не пов'язані із кримінальною відповідальністю і покаранням, наприклад, кримінальна реституція.

Наведені вище аргументи сторін свідчать про наявність досить жвавої наукової дискусії щодо необхідності встановлення кримінальної відповідальності корпорацій. Але якщо її противники одностайні у своєму запереченні, то серед прибічників такої єдності немає. Вони сперечаються з багатьох питань. Наприклад, що є підставою відповідальності. Тут можна виокремити принаймні чотири підходи:

- ◆ Принцип "ідентифікації", який використовується зокрема у Великобританії і полягає у повному отождоженні діяння та психічного стану вищих посадових осіб корпорації з діянням та психічним станом юридичної особи;
- ◆ Концепція *alter ego*, що розповсюджена в європейському праві. Згідно неї юридична особа несе відповідальність за дії керівних органів корпорації або за дії всіх своїх представників, якщо такі дії вчинені на її користь;
- ◆ Концепція розрізнення суб'єкта злочину та суб'єкта кримінальної відповідальності;
- ◆ Пропозиція встановити для юридичної особи спеціальний склад злочину, обмежений лише об'єктивною стороною.

Другим дискусійним питанням є перелік злочинів, за які необхідно передбачити відповідальність юридичних осіб: чи це повинні бути всі злочини, крім тих, які за своєю природою можуть бути скоєні лише фізичною особою, чи тільки економічні або екологічні?

Існує також питання щодо характеру відповідальності юридичних осіб: чи повинна вона бути факультативною, тобто разом з відповідальністю фізичних осіб, чи основною, незалежно від фізичної особи? Немає згоди серед вчених також щодо системи покарань, які можуть бути застосовані до корпорації, а також мети покарання. Найчастіше пропонується карати юридичну особу штрафом, заборонною протягом певного часу здійснювати певні види діяльності, укладати контракти з державою, залучати інвестиції населення, конфіскацією речі, що була знаряддям чи засобом вчинення злочину або набута злочинним шляхом, примусовою ліквідацією юридичної особи, оголошенням її злочинною.

Але усі ці питання є другорядними по відношенню до одного принципового: чи потрібна взагалі кримінальна відповідальність юридичних осіб. Вирішувати це питання слід дуже обережно, виходячи, перш за все, із співвідношення позитивних та негативних наслідків встановлення такого інституту. Вважаємо, що в майбутньому воно все ж таки повинно бути вирішено позитивно.